

У ГЛИБЬ ВІКІВ

УДК 94(477)

Ігор Коновченко

СЛІДАМИ ВЕНЕДІВ*

У публікації вводяться до наукового обігу археологічні пам'ятки першої третини 1 тисячоліття н. е., що належать до пізньозарубинецької, київської культурт, а також випадкові знахідки речей кола східноєвропейських і провінційно-римських виймчастих емалей, що виявлені в Прилуцькому, Варвинському та Срібнянському районах Чернігівської області. Показаний їхній зв'язок з процесами, що відбувалися в Центральній Європі на кордонах з Римською імперією протягом Ранньоримської доби та на початку Пізньоримського періоду, коли на історичну арену вперше виходять безпосередні предки слов'ян – венеде. Показана безперервність історичного процесу в той час на даній території.

Територія, де снували заради грабунку венеде, як писав Тацит, знаходилася поміж певкінми (жили в гирлі Дунаю) та феннами. Останніх південніше готів, приблизно в районі Пінського Полісся, локалізує Птолемей¹. Самі ж венеде мешкали поблизу Балтійського узбережжя. Від даків і сармат готів відгороджувала «полоса взаємного страху», тому напрям їхньої експансії позначився як південно-східний, включаючи Середнє Подніпров'я і Лісостепове Лівобережжя. Він дався взнаки найперше багаточисельним племенам штрихової кераміки («феннам» Тацита) на території сучасної Білорусі. Деякі групи населення, починаючи з рубежу ер, емігрують на південь. Завдяки чому в оздобленні кераміки пізньозарубинецьких і ранньокиївських племен з'являється штриховка і розчоси.

Судячи з топографії поселень в басейні середньої течії Удаю, на яких виявлена кераміка із штриховкою, проникнення нового населення відбувалося на рубежі ер уздовж головної річкової долини (освоєння заплави, місць впритул до річки і значних лісових масивів). Цьому сприяло значне збільшення водності Удаю, що проявилася у піщаних нанесеннях, які подекуди перекривають пізньоскіфські пам'ятки долини Удаю на 1-1,5 метра.

На вододілах, в глибині плато, поселення київської культури з'являються в місцях, освоєних раніше скіфами, що разом із збереженими традиціями керамічного виробництва (побутування шамотованої глиняної начинки) вказує на головну роль автохтонного населення у формуванні нових культурних груп. Поселення займають у більшості випадків північні проти сонця схили невеликих струмків біля їхніх витоків.

У попередній публікації читачів ознайомлено з пам'ятками пізньозарубинецької і київської культур Срібнянського і Прилуцького районів, відкритих автором, на черзі – Варвинський район. Але перш ніж перейти до опису пам'яток на його території, слід сказати про ще кілька знахідок з Прилуччини, про які щойно стало відомо. Це шпора з двома симетричними виступами, що імітує аналогічні римські

---

* Закінчення. Початок у №1-2 за 2017 р.

Рис. 1

типу Лейна (рис.5:5). Її знайдено на вододілі плато за 2,5 км на північ від північної околиці смт Ладан Прилуцького району. Обстеженням ймовірного місця знахідки було виявлене багаточислове поселення Ладан 3, серед матеріалів якого зустрічається груболіпна з шамотом кераміка другої-третьої чверті першого тисячоліття нашої ери та давньоруська (XII-XIII ст.). Поселення знаходиться у витоках безіменного струмка, що нижче за течією впадає в річку Ладинку, на лівому його боці, з півдня і півночі обмежене ярами. Ймовірно знахідку шпори слід пов'язати з могильником, що міг знаходитися за 250-300 метрів на схід від зазначеного поселення, з напільного боку. Заслужують на увагу також солярні фібула і підвіска з Прилуччини без точної локалізації (рис.5:2, 10).

Варвинський район

Поселення **Сага 1 (сmt Варва)** знаходиться за 2 км на південний схід від поселення Сага 2, займає більшу частину великого острова, утвореного розгалуженням течії Удаю. На колись розораній площі піднято сильноподріблену оранкою значну кількість ліпної кераміки пізньозарубинецького зразка, у тому числі орнаментованої густою гребінчастою штриховкою по лощеній поверхні. Присутня на поселенні також кераміка циліндроконічних форм, характерна для пізніх київських пам'яток. Подібну кераміку з Київського Подніпров'я В. Н. Даниленко на підставі матеріалів з Ходосівки-Діброви відніс до IV-V століття².

З площі поселення походить уламок залізної шпори, з платівчатою дужкою, загнutoю на кінці в петлю, бронзова прямокутна накладка на пояс зі шпениками, ромбічні наконечники стріл (рис.1:1-3;5:4). Шпора належить до типу 5-А за В. Б. Перхавком і датується III-VI століттями н.е. Дослідник підкреслює прибалтійське її походження³. Заслужує на увагу піднятий на поселенні уламок бронзової ажурної лунниці кола виїмчастих емалей з залишками бірюзової та червоної емалі типу VB1 за І.Фроловим⁴.

Поселення Острів-2 (сmt Варва) знаходиться за 700 метрів на південний схід від поселення Сага-1 та за 350 метрів на захід від північної околиці смт Варва. Воно розміщене на піщаній дюні у заболоченій заплаві сточища Удаю, який робить у цьому місці крутий поворот майже на 180 градусів, утворюючи петлю. Аллювіальні виноси з гирла Варвиці, що впадає до Удаю якраз навпроти поселення, обумовили існування тут прадавнього броду. Наразі поселення задерноване, майже половина його заросла

Рис. 2

чагарником та деревами. У трьох розвідкових шурфах було виявлено колись розорюваний культурний шар потужністю 0,4 – 1,1 м, насичений груболіпною керамікою з домашньою шамоту та піску другої чверті 1 тисячоліття та керамікою ранньозалізного віку.

Поблизу чи на території вищеназваних поселень при нез'ясованих обставинах було знайдено скарб, що включав у себе артефакти, які умовно можна розділити на кілька груп. По-перше, це речі, що належать до чоловічого воїнського спорядження. Це деталі поясного набору (рис.2:6). Ремінний наконечник має аналогії серед пшеворських поясів типу 6 – першого загалу за Мадидою-Легутко⁵. Вони побутували на пшеворських пам'ятках переважно у фазі С1а, а на вельбарських початок їх застосування в фазах В2/С1, а час найбільшого поширення в фазі С1а-С2 – тобто від другої половини II століття до початку другої половини III століття⁶.

Шпора з кнопками на кінцях є частим атрибутом центральноєвропейських воїнських поховань (пшеворських, вельбарських) перших століть нашої ери. Вона має центральний майданчик з підтрикутними вирізами під масивним восьмикутним шипом (рис.2:8). Такі шпори М. Jahn об'єднав у групу шпор з стільцеподібним розширенням під шипом (Knorfspornen mit stuhllartiger Erweiterung des Bügels) і датував від початку III століття н. е.⁷ Групу таких же, і подібних варвинській, шпор знайдено в Посейм'ї та верхів'ях Псла⁸.

Частина речей оплавилась або має сліди перебування у вогні. До таких належить ніжка Т-подібної фібули другої серії за Е. Л. Гороховським. Трикутна ніжка її прикрашена залишками червоної емалі (рис.2:7), що частково виплавилась. Уламок круглої ажурної підвіски, прикрашеної гніздами червоної емалі (виплавилась зовсім)(рис.2:5). Оплавився і великий бронзовий браслет, прикрашений повздовжніми і поперечними гребінцями та трьома гніздами емалі в центрі на щитку, що разом з гребінцями по

Рис. 3

боках утворюють форму мальгійського хреста (рис.2:1). Щиток з емаліями кріпився на шарнірах до гребінців браслета. Браслет сам по собі унікальний, аналогічний за системою кріплення походить тільки з Брянського (Усухського) скарбу⁹.

Серед речей скарбу присутні і два уламки іншого подібного браслета, гребінці якого втратили гострі грані від довгочасового використання (рис.2:4). Такі браслети широко представлені як серед предметів Межигірського, Мошинського Брянського (Усухського) скарбів, так і на поселеннях в Подніпров'ї, Верхньому Подонні і Пооччі. Зазвичай їхнє виникнення пов'язують з Прибалтикою. Там їх прототипи відомі серед матеріалів I-II століття н.е.¹⁰ Проте О. А. Хомякова слушно, на мій погляд, припускає можливість одночасного запозичення і паралельного розвитку їх на основі традицій провінційного римського ювелірного мистецтва¹¹.

Також серед речей скарбу присутній уламок тордованої залізної гривни чи вінчика з лопатоподібним розширенням на кінці, прикрашений концентричним пуансоном і зигзагами (рис.2:4). За стилістичними особливостями він не відрізняється від вінчиків і датується досить широко, тим же самим часом, що і вони: II – поч. V ст. Бронзовий платівчатий браслет з розширеними тільки в горизонтальній площині кінцями, орнаментований концентричними колами (рис.2:3), найближчі аналоги знаходить серед інвентаря поховання у Двораках-Пікутах¹², з поселення Никонівка-1 на Лисогорі. Аналоги їм відомі також у Прибалтиці¹³. Ймовірно залишкам скриньки належать дугovidна заціпка або ручка і декоративні бронзові й залізні цвяшки (рис), там само, можливо, знаходилась залізна булавка (рис.2:9, 10).

Сліди перебування предметів у вогні, їх специфіка свідчать на користь того, що ми тут маємо справу з багатим вождівським похованням за обрядом кремації, здійсненого не пізніше першої половини III століття.

Поселення Федоренків хутір (Бійня) знаходиться на північній околиці смт Варва. Займає мис правого берега р. Варвиця у місці впадіння її до лівобережної долини Удаю. Наразі майже вся площа поселення, що має розміри 300 на 600 метрів, перебуває під приватними садибами та фермою СТОВ «Дружба-Нова». У кількох місцях на розораній поверхні була зібрана ліпна лощена кераміка, в тому числі прикрашена гребінцевими смугами по лощеній поверхні та груболіпна пізньозарубинецького зразка.

Поселення Лужок знаходиться за 400 метрів на північ від західної околиці смт Варва в заплаві, на острові, що являє сполучені між собою дві піщані дюни, що ви-

Рис. 4

сочать над заплавою на два метри. Вони витягнуті зі заходу на схід на 360 метрів у місці злиття рукавів Удаю, що розгалужуються вище за течією. Поверхня поселення задернована, перебуває під лісом. Потужність культурного шару – чорної гумусованої супісі, що поступово світліє до материка, становить в середньому 0,5 метра. Він містить в собі матеріали київської культури та періоду Київської Русі (XI-XII ст.). Кераміка київської культури представлена уламками розлогих горщиків зі слідами грубого наскісного загладжування пальцями, в яких масивне денце має закраїну, а також ребристих підлощених мисок жовтого кольору, в керамічному тісті яких з внутрішньої сторони добре видно дрібні домішки шамоту та піску. Із давньоруської будівлі, пограбованої «чорними археологами», походить «Маркоманська» пряжка типу С за К. Раддатцом (рис.1:8), що датується фазою В1в римського часу за центральноєвропейською хронологією (35-65роки н.е)¹⁴. А. В. Симоненко відносить поширення їх на теренах півдня Східної Європи до другої половини I століття.¹⁵

Поселення Кулишівка-2 знаходиться за 220 метрів на захід від західної околиці с. Кулишівка. Займає майже всю площу піщаної дюни розмірами 650 на 200 метрів, що знаходиться в заплаві Удаю при впадінні з правого боку безіменного стумка. На щойно розораному полі зібрано кераміку пізньозарубинецького зразка з домішками жорстви, піску, рідше – шамоту в структурі керамічного тіста. Денця посудин – без закраїн, по товщині майже дорівнюють стінкам. Верхні частини мають плавні обриси з не дуже відхиленими назовні вінцями, прикрашеними насічками або пальцевими вдавлюваннями. На стінках трапляються як недбалі розчоси, так і часті смуги, нанесені гребінцем або штампом по ретельно заглаженій поверхні.

Для іншої групи кераміки з поселення характерне переважання у складі керамічного тіста шамоту. Посуд має невиражену шийку і відігнутий вінчик або вінчик у вигляді козирка, як правило неорнаментований, і добре виражене ребро (рис.). Цю кераміку можна віднести до пізньокиївської або ранньопенківської культури (IV-VI ст.).

Серед індивідуальних знахідок – бронзові посохоподібна булавка і трапецієподібна привіска, залізна булавка з кільцевим навершям. Посохоподібна булавка з округлою головкою з дроту округлого в перетині датується А. М. Медведевим в основному I-II століттями н. е., не виключаючи і пізнішого часу¹⁶. Привіска прикрашена дрібним пуансоном, кінець її зігнуто у петлю для підвішування, аналогічна походить з пізньозарубинецького поселення Оболонь.

Рис. 5

Поселення Сосни, що за 1,42 км на південний захід від південної окраїни с. Кулешівка, знаходиться на мису, утвореному впадінням безіменного струмка до обширного болота на лівому березі Удаю. Висота над рівнем болота близько 5 метрів. Багатшарове поселення, на ньому присутні матеріали першої половини I тисячоліття. Серед кераміки з поселення слід виділити підлощені посудини з прямо поставленою горловиною, горщики з плавно відігнутих вінчиком, прикрашеним пальцевими вдавленнями. Деякі посудини мають заокруглений потовщений вінчик, прикрашений насічками. Трапляються знахідки стінок, прикрашених цятками по лощеній поверхні, як у шеворській столовій кераміці. Ці елементи в цілому характерні для культур початку нашої ери в регіоні.

Із зборів на поселенні у Варвинському історико-краєзнавчому музеї перебувають бронзове кільце з шістьма плоскими випуклинами, найближчий аналог якого кільце з пізньозарубинецького поселення Таценки¹⁷. Вважається, що верхня дата побутування їх в Подніпров'ї – не виходить за межі III століття нашої ери.¹⁸ Проте в 300-их роках подібні амулети (тип KR-4 за М. Рундквіст) ще побутують у Балтійському субрегіоні (острови Готланд, Оланд)¹⁹. Уламок платівчастого налобного вінчика, прикрашеного пуансонним і прокресленим орнаментом, закінчення має з товстого тордованого дроту з потовщенням на кінці (рис.3:12, 13). Вінчик навмисне згорнутий у трубочку, подібно до круглої бронзової підвіски з залізним вушком, що походить з попереднього поселення Кулишівка-2. Подібні вінчики входили до складу скарбів з емалями: Мощинського і Брянського, серед інвентаря поховань у Сандраусішці (Прибалтика), Красному Маяку (Нижнє Подніпров'я). Дата комплексів поховань – в межах II століття н.е.²⁰, скарбів, у яких знаходились такі ж вінчики, кінець II – друга половина III століття²¹, і лише Сухоносівський скарб дає досить пізню дату – початок V століття н. е.²²

Поселення Антонівка-Острів знаходиться за 500 метрів на захід від південної околиці с. Антонівка на великому піщаному острові, що утворився в гирлі річки Суботи при впадінні її до заболоченої лівобічної долини Удаю. Воно займає південно-східну похилу частину острова, має розміри 180 на 450 метрів. Висота над рівнем річки-2-4,5 метра. На розораній поверхні зібрано значну кількість ліпної кераміки першої – другої чверті I тисячоліття н. е. Окрім типової для київської культури кера-

міки, виділяється група, що характеризується рожевим кольором черепка і дрібними домішками шамоту і піску в складі керамічного тіста. Із зборів на поверхні поселення у Варвинському історико-краєзнавчому музеї зберігається уламок великої бронзової лунниці з гніздами рожевої і бірюзової (викришилась) емалі (рис.4:18). Найближчі аналоги виріб має серед Борзенського²³, Брянського²⁴, скарбів поодиноких знахідок з Малого Букрина, Києва, Ліпляви, Охтирки, Александровського, Яртипор, Подлишево. Вони відповідають середньому етапу розвитку східноєвропейських виїмчатих емалей і датуються початком–другою половиною III ст.н.е.²⁵

Поселення Кулішів Яроч знаходиться за 1,75 км на північ від північної околиці с. Богдани на правому «підсонячному» березі безіменного струмка, недалеко від його витоку. Висота його над рівнем струмка близько 12 метрів. Майже вся площа поселення розорюється. На поверхні зібрано уламки кераміки ранньозалізного віку та київської культури. Кераміка київської культури – округлободі, значних розмірів, груболіпні і лощені горщики. Днища переважно мають закраїну, що утворилась внаслідок формування тіла посудини з верху до низу. Попри безпосередню близькість черняхівського поселення (знаходиться на протилежному березі струмка) кераміки черняхівської культури тут не виявлено. Серед індивідуальних знахідок – наконечник списа ромбічної форми і провінційно римська кругла ажурна фібула-брош з червоною і крапками голубої емалі на щитку у вигляді чотирикінцевої зірки, залізною пружиною типу III.24 за К. Ексером²⁶ (рис.4:16) (зберігаються у приватній колекції). На Самбійському півострові у Прибалтиці такі фібули присутні у поховальному інвентарі вельбарської (готської) традиції у фазі B2²⁷. Круглі ажурні фібули і солярні амулети були досить поширеними і в Подніпров'ї з кінця ранньоримського періоду, що в цілому відображає відповідні ідеологічні уявлення і естетичні смаки груп населення, що проникли сюди із заходу і північного заходу (Прибалтики). Так, з досліджуваної нами території, окрім фібули з Кулішового ярка і підвіски з Тростянця, відомі ще підвіска у вигляді сенгероного колеса і кругла фібула з чотирма зміями, що, вигинаючись в середині кола, утворює своєрідну свастику (рис.5:2, 10).

Поселення Скорodne знаходиться на правому березі балки Скородної за 1,3 км на захід від західної окраїни с. Григорівщина, недалеко від витока струмка, що зліва впадає до Удаю. Воно повністю задерноване, розміри встановити не вдалося. На поверхні зустрічається кераміка київської культури та XIX-XX століття. З території поселення походять лунниця з емалями раннього етапу розвитку східноєвропейських виїмчатих емалей (рис.4:17).

Поселення Березняк знаходиться на пологому мису першої заплавної тераси лівого берега Удаю за 350 метрів на захід від західної окраїни смт Варва. Висота над рівнем заплави 10 метрів, поверхня задернована, перебуває під лісовими насадженнями. Потужність культурного шару (темно-сіра гумусована супісь), насиченого ліпною керамікою скіфського часу та першої третини I тисячоліття н. е., близько 1 метра. З-поміж ліпної кераміки першої третини I тисячоліття заслуговує на увагу уламок S-оподібного вінця з недбало прокресленою свастикою. З території поселення походить бронзова фібула з довгим приймачем і кнопкою на кінці ніжки групи Альмгрен VII, першого загалу (рис.5:6). О. Альмгрен вважав їх характерними для поельбських германців²⁸, досить часто вони присутні й у матеріалах вельбарської культури. Л. Шульте, що присвятив їх вивченню спеціальну монографію, датує подібні застібки серединою II першою половиною III століття н. е.²⁹

Відомо ще кілька недокументованих випадків знахідок речей кола східноєвропейських виїмчатих емалей зі східної, вододільної частини Варвинщини. Це трапецієподібна підвіска, прикрашена пуансонними витисками, від яких відходять смуги напаяного дроту до кутів, а також по краях, та лунниця з обламаними кінцями і червоною емаллю на щитку (викришилась) (рис.5:1, 7). Остання зберігається у Варвинському історико-краєзнавчому музеї. Трапецієподібна підвіска має аналоги серед речей Брянського скарбу. Що ж до лунниці, то вона має повну відповідність серед супровідного інвентаря поховання №6 на вельбарському могильнику в Дитиничах у

Рівенькій області³⁰. Ю. В. Кухаренко цілком слушно усі поховання в Дитиничах датує в межах середини – другої половини III століття н.е.³¹ І це, на мою думку, є важливим хронологічним репером проникнення готських (вельбарських) племен на сучасну територію України. До лісостепового Лівобережжя ця хвиля докотилась, думаю, не раніше рубежу III-IV століть н. е. Нове населення в межах Варвинщини просувалось тепер уже по старих, торованих ще скіфами, сухопутних шляхах. Підтвердженням цьому, крім факту знахідки вищезгаданої лунниці, є те, що найраніші, суто черняхівські датуючі речі знайдено саме у глибині плато на вододілах³². Поступово вони заповнили майже всі доступні для проживання екосистеми. Як свідчать результати останніх розвідок, щільність населення у черняхівський час в регіоні не поступалася, а то й перевищувала сучасну.

Ми розглянули пам'ятки перших століть нашої ери, що заповнюють хронологічну і топографічну лакуну поширення артефактів, на яких присутні варварські вїмчасті емалі, предмети балтійського і провінційно римського виробництва на терені басейну середньої течії Удаю. Вони належать до споріднених культур: пізньозарубинецької і київської з елементами шеворсько-вельбарськими, що в цілому відображає строкатість населення. Їхня поява маркує налагодження стійких контактів варварів західної і східної Європи, що проявилась у поширенні північно-західної варварської моди ще напередодні міграції готів та утворення черняхівської культури. Особливо показовими в цьому плані є матеріали більш інтернаціонального чоловічого воїнського спорядження й амуніції з Прилуччини і Варвинщини (рис.5:5, 8, 9). Початок цих контактів, судячи з наявних матеріалів з Варвинщини, пряжки типу С за Радатцом (35-65 роки н. е) з Лужка, фібула типу Авцисса (за Еттлінгемом – це тип 29, що датується 25-50 роками нашої ери³³) зі східної частини Варвинського району (вододіл Удаю-Сули) (рис.5:3) припадає ще на середину – другу половину I століття н. е. Не випадково, що саме до того часу належить і перша згадка про венедеїв у античних авторів (Помпоній Мела, Пліній Старший)³⁴.

1. Claudii Ptolemaei Geographia edidit K.F.A.Nobbe. – Lipsiae, 1843. – Т.1. – С.170-171.

2. Даниленко В.М. Пізньозарубинецькі пам'ятки київського типу // Археологія. – 1976. – Вип.19. – С.88-89.

3. Перхавко В.Б. Появление и распространение шпор на территории Восточной Европы // Советская археология. – 1978. – №3. – С.122.

4. Фролов И.К. Лунницы с выемчатой эмалью // Из древнейшей истории балтских народов. – Рига, 1980 – С.117.

5. Madyda-Legutko R. Studia nad zryźnicowaniem metalowych czejci pasyw . w kulturze przeworskiej. Okucia końca pasa. – Krakow, 2011. – С.248. – Tabl.XXVIII/7.

6. Там само. – С.61.

7. Jahn M. Der Reitersporn seine Entstehung und früheste Entwicklung .– Leipzig. – S.64-66; Abb.68-69.

8. Радюш О.А. Снаряжение всадника, украшения, детали рогов круга восточноевропейских выемчатых эмалей в бассейне верхнего течения Псла и Сейма // Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и великого переселения народов. – Тула, 2010. – Часть 2. – Рис.3;10.

9. Ахмедов И.Р., Обломский А.М., Радюш О.А. Брянский клад вещей с выемчатыми эмальями(предварительная публикация) // ПА. – 2015. – №2. – С.153. – Рис.6, 4.

10. Bitner-Wryblewska A . Emaliu puošti dirbiniai // Baltu menas. Vilnius, 2009. – P.419; Nowakowski W. W doł Wegorapy – odgalyezinie «szlaku burstynowego» w początkach okresu wpływów Rzymskich // Studia Wegorapskie, Warszawa. 2009. – Т. I – P.112-113.

11. Хомякова О.А. Генезис пластинчатых браслетов с гребешками в раннем железном веке // Славяне восточной Европы накануне образования Древнерусского

государства. Материалы международной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения Ивана Ивановича Ляпушкина (1902-1968) 3-5 декабря 2012 г. – Спб., 2013. – С.180.

12. Podczaszynki B. Wykopalisko z grobu niecialopalnego pod vsia Dworaki-Pikoty w Lomzynskiem // Zbior wiadomosci do antropologii krajowej. T.VII, Tabl.6;4.

13. Gaerte W. Urgeschichte Ostpreusens. – Königsberg, 1929. – S. 194, abb. 145, i.

14. Raddatz K. Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck. – Neumunster, 1957. – S. 27.

15. Симоненко А.В. Хронология и периодизация сарматских памятников Северного Причерноморья // Сарматские культуры Евразии : Проблемы региональной хронологии. – Краснодар, 2004. – С.145.

16. Медведев А. М. Посоховидные булавки // ГАЗ. – 1995. – № 7. – С.191.

17. Кравченко Н.М. Исследование славянских памятников на Стугне // Славяне и Русь (На материалах восточнославянских племен и Древней Руси). – Киев, 1980. – С.95. – Рис.2:5.

18. Богачев А.В. Подвески с выпуклинами I тыс.н.е. // Культуры Евразийских степей второй половины I тысячелетия н.е. (Вопросы хронологии). – Самара, 1998. – С. 154-155.

19. Rundkvist M.. Jdrnelderns ringamuletter med knoppar eller vulster. (Knobbed or ribbed ring amulets of the Iron Age). Fornvдnnen 91. Stockholm, 1996. – С.23.

20. Nowakowski W. Kontakte zwischen Sarmaten und Balten – wissenschaftlicher Mythos oder historische Wahrheit? // Kontakt – Kooperation – Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. Internationales Kolloquium des Vorgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universitdt Marburg, 12.–16. Februar 1998. – Neumunster, 2003. – S.338.

21. Ахмедов И.Р., Обломский А.М., Радюш О.А. Брянский клад вещей с выемчатыми эмалями (предварительная публикация) // РА. – 2015. – №2. – С.159.

22. Левада М.Е. Сухоносівка // Terra Barbarica: Monumenta archaeologica barbarica series gemina -tomus II, Łodz–Warszawa, 2010. – С.587.

23. Макаренко М. Борзенські емалі й старі емалі України взагалі // Чернігів і Північне Лівобережжя : огляди, розвідки, матеріали. – Київ, 1928. – Табл.2, 3.

24. Ахмедов И.Р., Обломский А.М., Радюш О.А. Брянский клад вещей с выемчатыми эмалями (предварительная публикация) // РА. – 2015. – №2. – С.151;рис.4.

25. Обломский А.М., Терпиловский Р.В. Предметы убора с выемчатыми эмалями на территории лесостепной зпны Восточной Европы // Памятники киевской культуры в лесостепной зоне России (III – начало V в. н.э.) (Раннеславянский мир. Выпуск 10). – М., 2007. – С.118.

26. Exner K. Die provinzialrömischen Emalfibeln der Rheinlande / K. Exner // Bericht der RGK. – Bd. 29. – Frankfurt: Philipp von Zabern Verlag, 1941. – Taf. 13, 5.

27. Кулаков В.И. CORJEITEN / ПУТИЛОВО: Данные раскопок О. Тишлера (1884, 1885 гг.) // Научные чтения, посвященные Виктору Владимировичу Мартынову : сб. науч. трудов. Вып. IV (часть 1) . – Минск : РИВШ, 2016. – С.83, рис.6:2.

28. Almgren O. Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen.- Leipzig, 1923. – S.92.

29. Schulte L. Die fibeln mit hohem nadelhalter (Almgren Gruppe VII) / Göttinger Schriften zur Vor- und frühgeschichte herausgegeben vom Seminar für Ūr- und frühgeschichte der Georg-August-universität durch K.-h. Willroth Band 32 ; Neumunster 2011. – S.208.

30. Смішко М.Ю., Свешніков І.К. Могильник III– IV століть н. е. у с. Дитиничі, Ровенської області // Матеріали і дослідження по археології Прикарпаття і Волині. – Київ, 1961. – Вип.3. – С.94, рис.4;10.

31. Кухаренко Ю.В. Могильник Брест-Тришин. – Москва, 1980, – С.73.

32. Терпиловський Р.В. Дослідження нових пам'яток черняхівської культури в

межиріччя Удаю і Сули // Черняхівська культура .Актуальні проблеми досліджень. Збірка тез доповідей на конференції, присвяченій 40-річчю археологічної експедиції НПУ ім.Драгоманова. – Київ, 2010. – С.80.

33 E.Ettlinger E.Die römischen Fibeln in der Schweiz. –Bern, 1973. – S.28-29.

34 Подосинов А. В., Скржинская М. В. Римские географические источники. Помпоний Мела и Плиний Старший – М., 2011. – С.178.

В публикации вводятся в научный оборот археологические памятники первой трети 1 тысячелетия н.е., которые относятся к познезарубинецкой, киевской культуре, а также случайные находки круга провинциально-римских и восточноевропейских эмалей, выявленных в Прилукском, Варвинском и Сребнянском районах Черниговской области. Показана их связь с процессами, которые происходили в Центральной Европе на границе с Римской империей на протяжении Раннеримской эпохи и в начале Познеримского периода, когда впервые на историческую арену выходят непосредственные предки славян – веныды.

In a publication entered to scientific turnover archaeological settlement of first one third 1 millennium, that belong to Piznjozarubinetska, Kyiv cultures and also come-by-chances of circle of the Provincially-Roman and east Europe enamels that is educed within the limits of Pryluky, Varva and Sribne of districts of the Chernihiv area.Shown them connection with processes that took place in Central and North Europe on borders with the Roman empire during Roman of time, when first on a historical arena the direct ancestors of Slavs go out -Venedy

